

Obr. 1 Zádušní komplexy panovníka Raneferefa a královské matky Chentkaus II. v Abúsíru (foto M. Frouz). V pozadí jsou patrné také hrobové komplexy označené jako Lepsius č. 24 a Lepsius č. 25

Hledá se Menkauhor

Hana Vymazalová – Filip Coppens

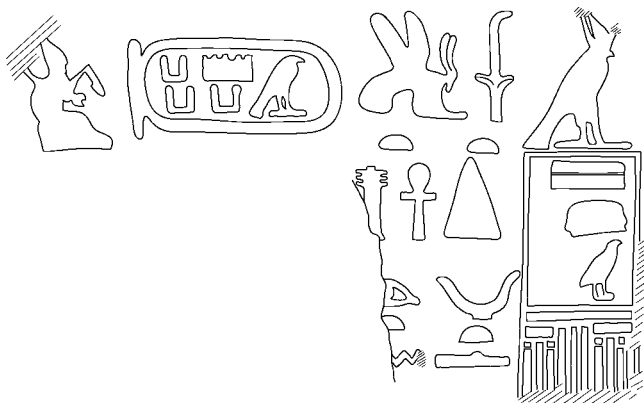
Egyptologické výzkumy, které intenzivně probíhají od konce 19. století, zaplnily mnohé mezery v našem poznání starověkého Egypta, avšak nejméně stejné množství otázek zůstalo dosud nevyřešeno a podněcuje zvědavost badatelů k dalšímu výzkumu. Výjimkou nejsou ani dějiny 5. dynastie (asi 2510–2365 př. n. l.), se kterou je tak úzce svázána česká egyptologie (Verner 1994). Velkou neznámou pro nás zůstává postava krále Menkauhora, události, jež se udály během jeho vlády, detaily o jeho životě a rodinné vazby. Menkauhor Ikauhor Menchau nastoupil na egyptský trůn po smrti známějšího krále Nuserrea Iniho, jehož pyramida se nachází v Abúsíru. Po něm panoval Džedkare Isesi, který podle řady písemných dokladů prováděl množství administrativních reforem na abúsírském pohřebišti i v celé zemi. O panování Menkauhora však dnes téměř nic nevíme, třebaže pro stovky generací starověkých Egyptanů bylo jeho místo ve sledu panovníků, kteří se střídali na egyptském trůnu, nezpochybnitelné.

Starověcí písaři zaznamenávali sled panovníků a délku jejich vlády v královských análech, jejichž části se nám dochovaly v několika verzích z různých období. Díky nim máme alespoň základní, i když mnohdy nepřilíh přesné informace o jednotlivých vládciích starobylé egyptské říše. Králi Menkauhorovi připisuje slavný Turínský královský papyrus osm let vlády, zatímco ptolemaiiovský historik Manéthó uvádí o rok více. Přestože Menkauhor strávil na trůnu Obou zemí téměř celé desetiletí, jeho vláda zanechala jen nevýraznou stopu. Nedostatek archeologických i písemných dokladů o životě a vládě krále Menkauhora však jde na vrub skutečnosti, že dodnes neproběhl systematický výzkum zaměřený na památky z tohoto období. Žádná vědecká práce se dosud uceleně nevěnovala Menkauhorově roli v dějinách 5. dynastie.

Světlo na konci pomyslného tunelu se však nyní zdá o něco blíže než kdy dříve. Vykopávky na pohřebišti v Sakkáře a Abúsíru v posledních letech přinesly několik nových dokladů ohledně Menkauhora a v další objevy můžeme doufat snad i v příštích letech (Vymazalová – Coppens 2008).

Stopy vedoucí k Menkauhorovi

- Turínský královský papyrus uvádí pro vládu Menkauhora 8 let, Manéthó mu připisuje 9 let;
- alabastrová soška Menkauhora uložená v Egyptském muzeu v Káhiře (CG 40 = JdE 28579), král je oděn v rituálním plášti, který se nosil během svátku *sed*;

Obr. 2 Nápis zmiňující krále Menkauhora ve Wádí Magháře na Sinaji se dvěma jmény krále – Horovo jméno Menchau je vepsáno v serechu, na kterém sedí Hor v podobě sokla, trůnní jméno Menkauhor je zapsáno v kartuši (H. Vymazalová – F. Coppens)

Obr. 3 Otisk pečeti s kartuší obsahující jméno Menkauhora, který byl nalezen v zádušním komplexu panovníka Raneferefa v Abúsíru (podle Verner 2006: 245, č. 163)

– nápis s trůnním a Horovým jménem Menchau Menkauhor ve Wádí Magháře na Sinaji (obr. 2) (Gardiner – Peet – Černý 1955: 60, pl. VII, 12);

– otisky pečeti s královskými jmény Menkauhora a se jménem jeho pyramidového komplexu nalezené zejména v pohřebních komplexech Niuserra, Raneferefa a Chentkaus II. v Abúsíru (obr. 1, 3) a také v Gíze a v Gebeleinu (Kaplony 1981: 295–307, Verner 1995: 97, 99, 101–103, 106, 111–114, 116, 119–123, 128, a pl. 21, 22, 24, 25, Verner 2006: 215, 217, 219, 232, 234, 236, 239, 240, 245–247, 251, 254, 255, 264, 265);

– kamenné nádoby nesoucí Horovo jméno Menchau z pohřebního komplexu Raneferefa v Abúsíru (Vlčková 2006: 33, 84–85);

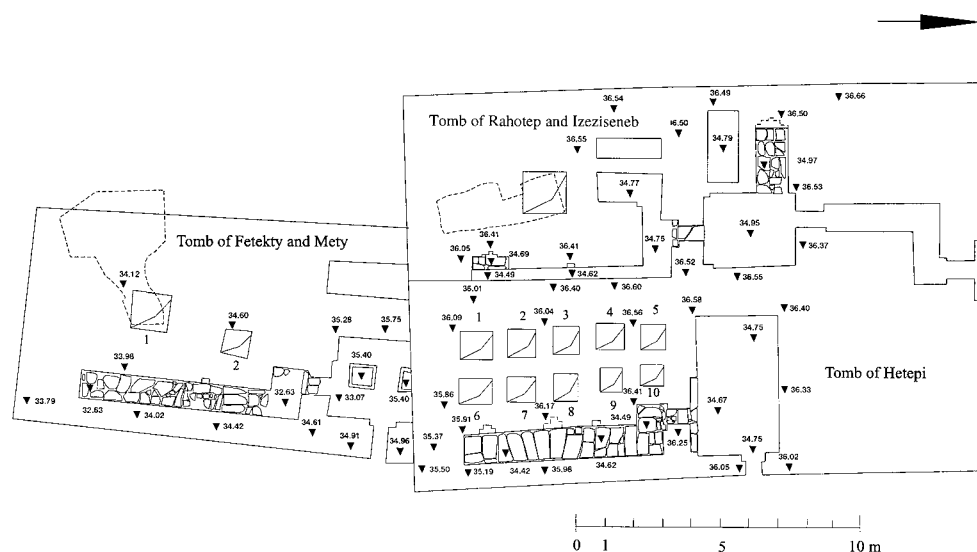
– nápisy z hrobek Menkauhorových současníků a zádušních kněží, např. z kaple Isesiseneba z pohřebiště kolem Fetektiho hrobky v jižním Abúsíru (obr. 4, 5) (Bárta 2001: 65).

„Bezhlavá“ aneb hrobka krále Menkauhora

Místo, kde král spočinul k poslednímu odpočinku, bylo předmětem diskusí po mnohá desetiletí. Jméno Menkauhorova pyramidového komplexu znělo „Božská jsou (kultovní) místa Menkauhorova“, avšak kde se tato místa nacházela, nebylo snadné určit. Jako nejpravděpodobnější kandidát se jevila poničená struktura v severní Sakkáře, kterou generace arabsky mluvících Egypťanů označovaly jako „haram en-naes“, tedy „bezhlavá pyramida“, a Lepsius jí ve svém seznamu egyptských pyramid přidělil pořadové číslo 29 (obr. 6). Již v 70. letech tuto stavbu odborníci připsali králi Menkauhorovi, avšak pouze na základě nepřímých dokladů, tedy náznaků, nikoli jednoznačných důkazů (Lauer – Leclant 1972: 10; Maragioglio – Rinaldi 1977: 58–62; Berlandini 1978: 24–35; 1979: 3–28; Verner 2002: 322–324). Pozoruhodná totiž byla podoba vnitřních prostor v podzemí pyramidy, zejména tunel vytvořený pro přístupovou chodbu do podzemí, který byl v jižní části mírně odkloněn ze severojižní osy k východu. To byl typický rys pyramid postavených v 5. dynastii, a to pouze v období mezi vládou známějšího krále Neferirkarea Kakai a Menkauhorova nástupce Džedkarea Isesiho.

Jiní odborníci však od počátku Menkauhora jako majitele „bezhlavé“ pyramidy zpochybňovali a jako místa jeho posledního odpočinku navrhovali jiné lokality. Slavný německý egyptolog Rainer Stadelmann a jeho žena Hourig Sourouzianová se domnívali, že Menkauhorovi mohl patřit pyramidový komplex v severním Dahšúru, jež Lepsius označil číslem 50 (Stadelmann – Sourouzian 1982: 382–383). Oporou pro jejich teorii byla starší, dnes již neplatná interpretace jedné části v dekretu Pepiho I. ze 6. dynastie (asi 2365–2180 př. n. l.) (Goedicke: 54–77). „Bezhlavá“ pyramida byla navíc připisována také jiným panovníkům, především králi Merikareovi z První přechodné doby (asi 2180–1994 př. n. l.) (Málek 1994: 209–214).

Roku 2006 zahájila Nejvyšší rada pro památky Egypta nový výzkum v severní Sakkáře pod vedením Zahi Hawasse a tyto vykopávky potvrdily, že struktura „bezhlavé“ pyramidy, způsob její stavby, použité stavební materiály a další specifické rysy substruktury odpovídají skutečně polovině 5. dynastie. Vyhodnocení těchto do-

Obr. 4 Plán hrobek obklopujících Fetektiho mastabu v jižním Abúsíru včetně hrobky Menkauhorova zádušního kněze Isesiseneba (podle Bárta 2001: obr. 3.1)

Obr. 5 Část nepravých dveří v kapli Isehiseneba nese nápis zmiňující jméno Menkauhorova pyramidového komplexu (podle Bárta 2001: obr. 3.6)

kladů potvrdilo Menkauhora jako nejpravděpodobnějšího majitele „bezhlavé“ pyramidy, která byla ve starověku známa pod poetičtějším názvem „Božská jsou (kultovní) místa Menkauhorova“. Výsledky výzkumu dosud nebyly uceleně vědecky publikovány a egyptští archeologové vydali jen předběžnou zprávu v tisku.¹

Umístěním pyramidy na severu Sakkáry si Menkauhor zajistil úzké spojení s Abúsírem, královskou nekropolí s pyramidovými komplexy svých předchůdců Sahurea, Neferirkarea, Raneferefa a Niuserreera. Na královském pohřebišti v Abúsíru se již nenabízelo volné místo na stavbu dalšího pyramidového komplexu, a proto si panovníci na konci 5. dynastie museli postavit své hrobky jinde. „Bezhla-

vá“ pyramida však stála na šikovně vyvýšeném místě, na okraji pouštního plata vysoko nad obdělávanou půdou hned vedle raně dynastického pohřebiště s hrobkami z 1. a 2. dynastie (asi 3150–2700 př. n. l), a co je důležitější, v blízkém sousedství pyramidy krále Vesperkafa, prvního panovníka 5. dynastie. „Božská jsou (kultovní) místa Menkauhorova“ tedy zabírala skvělou pozici na pohřebišti.

Ztracený sluneční chrám

Další významnou stavbou, kterou král Menkauhor podle dochovaných písemných dokladů vybudoval během své vlády, byl sluneční chrám. Byl to zvláštní druh svatyně zasvěcené bohu Reovi, kterou stavěli králové 5. dynastie v blízkosti svých pyramidových komplexů. Tyto sluneční chrámy plnily zvláštní náboženskou a hospodářskou úlohu a neměly v egyptských dějinách žádnou zjevnou paralelu. Šest králů 5. dynastie počínaje Vesperkafem a konče Menkauhorem si postavilo takový sluneční chrám, pouze dva z nich se však dosud podařilo objevit a odkrýt: Vesperkafův sluneční chrám v severním Abúsíru a Niuserreův sluneční chrám ještě o něco severněji v Abú Ghurábu.

Menkauhorův sluneční chrám nesl jméno „Horizont Reův“ (Kaiser 1956; Voß 2004: 155–158). Známe jej pouze z písemných pramenů, především z hrodek hodnostářů z 5. dynastie, kteří v chrámu sloužili. „Horizont Reův“ zmiňuje např. Hemu ve své hrobce v Gíze nebo Neferireptah a Raemanch ve svých hrobkách v severní Sakkáře. Dosud se však nepodařilo určit, kde se vlastně „Horizont Reův“ nacházel, jakou měl architektonickou podobu či jak dlouho trval jeho kult. Archeologické pozůstatky této stavby na své objevení teprve čekají.

Věrní poddaní

Lidé, kteří sloužili v zádušním chrámu krále Menkauhora po dlouhá desetiletí za jeho života i staletí po jeho smrti, kdy trval králův zádušní kult, se nechávali pohřbit v blízkém okolí „bezhlavé“ pyramidy. V severní Sakkáře tak najdeme mastaby, které si postavili zádušní kněží Neferireptah, Raemanch, Duare nebo Itej, Sešemnefer, Snefrunefer, Achtihotep, Ptahhotep a Kednes. Ve většině případů se tyto hrobky nacházejí na prostranství severně od starobylého pohřebního komplexu panovníka Necericheta (Džosera) ze 3. dynastie

Obr. 6 „Bezhlavá“ pyramida (Lepsius č. 29) v severní Sakkáře (foto J. Malátková)

a západně od Menkauhorovy „bezhlavé“ pyramidy (Roth 1988: 202, obr. 1). Několik kněží jako Isesiseneb a Rahotep si své hrobky postavilo ještě o něco severněji v oblasti jižního Abúsíru (Bárta 2001: 70–71, 134–135).

Věčné zásoby

Hrobky úředníků a hodnostářů z období druhé poloviny Staré říše nám přinášejí další střípky dokladů o vládě krále Menkauhory, ovšem kromě zmínek o jeho stavebních počinech. Nápis hovoří také o zádušních nadacích, které král založil během svého života, aby z nich financoval stavbu svého pyramidového komplexu a po své smrti svůj zádušní kult. Královské zádušní domény, se kterými se setkáváme v hrobkách hodnostářů a vysokých státních úředníků, jasně dokládají, že král Menkauhor během své vlády založil mnoho zádušních domén, ze kterých byl po mnoho generací podporován jeho zádušní kult a také kult těch, kdo o něj pečovali. Někteří z úředníků, kteří se o Menkauhorův kult starali, totiž dostávali vlastní podíl z těchto statků a využívali jejich produkci také pro svůj vlastní zádušní kult, a aby si toto privilegium zajistili navěky, zvětšili jména těchto zádušních statků v nápisech ve svých hrobkách.

Královské zádušní statky dostávaly svá specifická jména, která vždy obsahovala i jméno panovníka, jemuž byla vyhrazena jejich zemědělská produkce. Menkauhorovy nadace nesly ve většině případů jeho osobní jméno Ikauhor, zatímco jeho trůnní jméno Menkauhor se v nich objevuje jen velice zřídka. Jména nadací odkazovala také na různá božstva jako „Sešat miluje Menkauhory“ nebo „Hor Kemaa oživuje Menkauhory“, jež jsou zmíněna v hrobkách Senedžemiba a Hemua v Gíze. Jiná jména statků zdůrazňovala vynikající vlastnosti krále jako „Dokonalá je přízeň Ikauhorova/Menkauhorova“ zmíněný v hrobkách Ptahhotepa I. a Achthotepa v Sakkáře, „Přízeň Ikauhorova“ v hrobce Mereruky v Sakkáře nebo „Dokonalý je život Ikauhorův“ v hrobce Ptahhotepa II. v Sakkáře. Jiný královský statek zmíněný v hrobce Ptahhotepa I. v Sakkáře se nazýval „Dokonalá jsou zjevování Ikauhorova“ (Jacquet-Gordon 1962: 292, 299, 381, 390, 394, 400, 412).

Menkauhor uctíváný

S postavou krále Menkauhory se setkáváme také v hrobkách z pozdější doby, zejména Nové říše (asi 1543–1080 př. n. l.). Slavné jsou scény z hrobky Amonmineta a Tutua (obr. 7) v severní Sakkáře, které se datují do konce 18. dynastie mezi vlády Tutanchamona a Haremheba a zachycují postavu zbožštělého krále Menkauhory (Berlandini 1976: 303–316; 1978: 25–29; 1979: 16–22; Ockinga 2000: 129–130).

Menkauhor se objevuje rovněž v lokálních královských seznamech vypočítávajících oblíbené krále Staré říše. Ramessovský reliéf (Berlín NI 1116), který objevil Karl Richard Lepsius v jednom domě ve vesnici Abúsír, zachycuje sedící postavy pěti králů ze Staré říše ze 4.–6. dynastie: Snofrua, Radžedefa, Menkaurea, Ikauhor-Menkauhory a Neferkarea. V jiném případě na dveřním překladu v Mahuově kapli v severní Sakkáře byli vyobrazeni čtyři zbožštělí panovníci ze Staré říše: Džoser, Teti, Veserkaf a Menkauhor. Všichni tito čtyři králové byli pohřbeni blízko sebe v severní Sakkáře ne daleko od místa, kde si Mahu nechal vybudovat svou kapli.

Reliéfy krále Menkauhory vzniklé stovky let po jeho smrti naznačují, že jeho kult se v severní Sakkáře těšil velkému významu a byl aktivně udržován ještě v 18. dynastii, tedy o více než tisíc let později. Důvodem pravděpodobně bylo umístění pohřebního komplexu krále přímo u cesty vedoucí na pohřebiště posvátných býků, které dnes známe pod názvem Serapeum. Účastníci procesí, kteří

přicházeli od východu z nilského údolí, nejprve minuli Menkauhorovu pyramidu a potom také hrobky Tetiho, Veserkafa a Stupňovitou pyramidu Necericheta Džosera. Komplexy těchto králů tím pádem přitahovaly pozornost návštěvníků sakkárského pohřebiště po dlouhou dobu.

Tajemný Menkauhor

Další zajímavý doklad vztahující se ke králi Menkauhorovi objevili na jaře roku 2008 čeští egyptologové během archeologického průzkumu hrobky prince Verkaurea v Abúsíru. Hrobka, kterou Lepsius označil jako „pyramidu č. 23“, je ve skutečnosti mastaba. Stojí na prominentním místě v jižní části královského pohřebiště, východně od zádušního komplexu královny Chentkaus II., severně od hrodek označených jako Lepsius č. 24 a Lepsius č. 25 a jižně od zádušního chrámu krále Neferirkarea (Krejčí 2009).

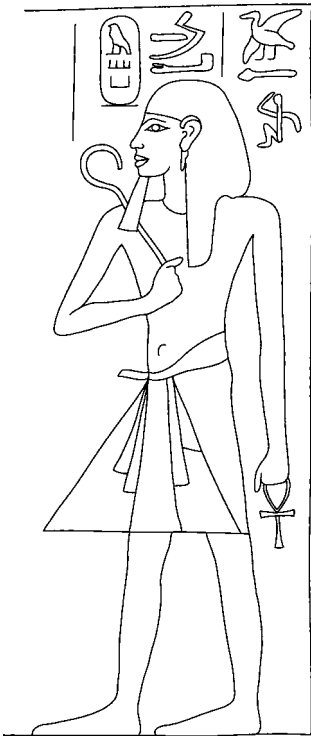
Jeden z vápencových bloků ve východní stěně Verkaureovy mastaby nese hieratický nápis z doby, kdy se hrobka teprve stavěla. Nápis vyvedený červenou barvou obsahující datum a jméno Menkauhory otevřel nové možnosti k odborné diskusi o postavě krále Menkauhory (Vymazalová – Coppens v tisku). Z dalších nápisů z mastaby Lepsius č. 23 víme, že Verkaure byl nejstarším královským synem některého z panovníků 5. dynastie pohřbených v Abúsíru, a s největší pravděpodobností tedy mohl být blízkým příbuzným budoucího krále Menkauhory. Během stavby Verkaureovy mastaby princ Menkauhor pravděpodobně daroval velký blok jemného bílého vápence na stavbu hrobky svého příbuzného, stejně jako několik hodnostářů nekrálovského původu darovalo bloky z méně kvalitního, místního našedlého vápence.

Za pozornost stojí, že Menkauhorovo jméno v tomto nápisu ještě nemělo královskou formu. Zdá se tedy, že princ se rozhodl ponechat si své jméno i po nástupu na trůn, kdy jen pozměnil způsob psaní božského jména Hor. To nebylo v 5. dynastii zcela obvyklé, neboť někteří z jeho předchůdců na egyptském trůnu si při nástupu jména změnili – jako Neferirkare a Raneferef, kteří před svým nástupem na trůn nesli jméno Ranefer (Verner 1995: 170, pl. 32, obr. 82; Awady 2008: 222–228), a navíc královská jména v tomto období nesla zpravidla jméno boha Rea, nikoli Hora. Je nicméně velice nepravděpodobné, že Menkauhor z našeho nápisu a pozdější král Menkauhor byli dva různí lidé, neboť – odečteme-li další indicie – v době Staré říše nebyla jména králů nikdy používána osobami nekrálovského původu, a to ani z okruhu královské rodiny. Navíc by bylo rovněž nepravděpodobné, že by se v jedné generaci královské rodiny 5. dynastie objevili dva příbuzní se stejným, neobvyklým jménem Menkauhor. Proto se zdá, že Menkauhor zmíněný v nápisu z Verkaureovy hrobky byl samotný budoucí král Menkauhor.

Menkauhor a královská genealogie 5. dynastie

O Menkauhorových rodičích dosud nic nevíme. Nastoupil na trůn po králi Niuserreovi, který vládl Egyptu po několik desetiletí. Nedostatek dokladů z Menkauhorovy vlády nás ponechává v nejistotě ohledně jeho pozice v královské rodině 5. dynastie.

Jméno Menkauhor znamenalo v egyptštině „Trvalá je moc Horova“ a nebylo vůbec typické pro krále v tomto období. Jeho jméno totiž velebil boha Hora místo nejvyššího slunečního boha Rea, který vystupuje ve jménech jeho předchůdců i nástupců. Na druhou stranu víme, že Menkauhor si postavil sluneční chrám zasvěcený právě Reovi (viz výše), a tedy jeho upřednostnění Hora v královském jménu nemuselo nutně znamenat žádný významnější přelom v náboženských představách.

Obr. 7 Postava zbožštělého krále Menkauhora v Tutuově hrobce z Nové říše v severní Sakkáře (H. Vymazalová – F. Coppens)

I když pro muže na egyptském trůnu znělo Menkauhorovo jméno poněkud neobvykle, v rámci královské rodiny jeho předchůdce Niuserre nijk nevybočovalo. Z jeho doby totiž známe několik princů, kteří nesli jména podobně sestavená a žili v téměř období jako náš Menkauhor. Jeden z nich je vyobrazen na reliéfu v zádušním chrámu královny Chentkaus II., pravděpodobné matky krále Niuserre. Jeho jméno bylo Chentikauhor „Přední je moc Horova“ a nejspíše byl synem krále Niuserre (Verner 1995: 65–66). Je možné, že princ Chentikauhor nastoupil na trůn po smrti svého otce a přijal královské jméno Menkauhor (Verner – Callender 2002: 106). Proti této možnosti však hovoří právě nově nalezený nápis z Verkaureovy mastaby. Pravděpodobnější se zdá možnost, že Chentikauhor a Menkauhor byli bratři a snad to byli synové královny Reputnub, jediné dosud známé manželky Niuserre.

Tuto teorii mohou potvrdit nebo vyvrátit pouze další výzkumy, a to hlavně na pohřebišti v Sakkáře a Abúsíru, jež by přinesly více informací o tomto méně známém panovníkovi 5. dynastie. Objev Menkauhorova nápisu v Abúsíru a připsání „bezhlavé“ pyramidy v severní Sakkáře právě Menkauhorovi naznačují, že bychom o tomto králi mohli opět brzy slyšet v nadcházejících letech.

Poznámky:

¹ http://www.guardians.net/hawass/Press%20Releases/new_discoveries_at_saqqara_06-08.htm

Literatura

El Awady, Tarek: 2006 „The Royal Family of Sahura. New Evidence“, in: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír (eds.). *Abusir and Saqqara in the Year 2005. Proceedings of the Conference Held in Prague (June 27 – July 5, 2005)*, Prague: Český egyptologický ústav, s. 205–232.

- Bárta, Miroslav: 2001 *Abusir V. The Cemeteries at Abusir South I*, Prague: Set Out.
- Berlandini, Jocelyne: 1976 „Varia Memphitica I“, *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale* 76, s. 301–316.
- 1978 „La Pyramide ‘Ruinée’ de Sakkara-Nord et Menkauhor“, *Bulletin de la Société française d'égyptologie* 83, s. 24–35.
- 1979 „La pyramide ‘ruinée’ de Sakkara-nord et le roi Ikauhor-Menkauhor“, *Revue d'égyptologie* 31, s. 3–28.
- Gardiner, Alan – Peet, Thomas E. – Černý, Jaroslav: 1955 *The Inscriptions of Sinai*, London: Egypt Exploration Society.
- Goedicke, Hans: 1967 *Königliche Dokumente aus dem Alten Reich*, Wiesbaden: Harrassowitz [Ägyptologische Abhandlungen 14].
- Jacquet-Gordon, Helen K.: 1962 *Les noms des domaines funéraires sous l'Ancien Empire Égyptien*, Cairo: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'Égypte 34].
- Kaiser, Werner: 1956 „Zu den Sonnenheiligtümern der 5. Dynastie“, *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts Kairo* 14, s. 104–116.
- Kaplony, Peter: 1981 *Die Rollsiegel des Alten Reiches II. Katalog der Rollsiegel*, Bruxelles: Fondation Egyptologique Reine Elisabeth [Monumenta Aegyptiaca 3].
- Krejčí, Jaromír: 2009, „Die Mastaba des Werkaure“, *SOKAR* 19/2, s. 30–37.
- Lauer, Jean-Philip – Leclant, Jean: 1972 *Le temple haut de complexe funéraire du roi Têti (Mission archéologique de Saqqarah I)*, Cairo: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'Égypte 51].
- Málek, Jaromír: 1994 „King Merykare and his Pyramid“, in: Berger, Catherine – Clerc, Gisèle – Grimal, Nicolas (eds.). *Hommages à Jean Leclant IV. Varia*, Cairo: Institut français d'archéologie orientale, s. 203–214.
- Maragioglio, Vito – Rinaldi, Celeste: 1977 *L'architettura delle piramidi memfite VIII–Testo*, Rapallo: T. Canessa.
- Ockinga, Boyo G.: 2000 „The Saqqara Tomb of the Overseer of Craftsmen and Chief Goldworker, Amenemone“, in: Bárta, Miroslav – Krejčí, Jaromír (eds.). *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Prague: Orientální ústav AV ČR [Archiv Orientální. Supplementa 9], s. 121–132.
- Roth, Ann Macy: 1988 „The Organization of Royal Cemeteries at Saqqara in the Old Kingdom“, *Journal of the American Research Center in Egypt* 25, s. 201–214.
- Stadelmann, Rainer – Sourouzian, Hourig: 1982 „Die Pyramiden des Snofru in Dahschur. Erster Bericht über die Ausgrabungen an der nördlichen Steinpyramide“, *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts Kairo* 38, s. 379–393.
- Verner, Miroslav: 1995 *Abusir III. The Pyramid Complex of Khentkaus*, Prague: Karolinum.
- 1994 *Ztracené pyramid, zapomenutí faraoni. Abusir*, Praha: Academia.
- 1997 *Pyramid, tajemství minulosti*, Praha: Academia.
- 2006 *Abusir IX. The Pyramid Complex of Raneferef. The Archaeology*, Prague: Academia.
- Verner, Miroslav – Callender, Vivienne G.: 2002 *Abusir VI. Djedkare Family Cemetery*, Prague: Set out.
- Vlčková, Petra: 2006 *Abusir XV. Stone Vessels from the Mortuary Complex of Raneferef at Abusir*, Prague: Český egyptologický ústav.
- Voß, Susanne: 2004 *Untersuchungen zu den Sonnenheiligtümern der 5. Dynastie. Bedeutung und Funktion eines singulären Tempeltyps im Alten Reich (Ph. D. dissertation)*, Hamburg: Universität Hamburg.
- Vymazalová, Hana – Coppens, Filip: 2008 „König Menkauhor. Ein kaum bekannter Herrscher der 5. Dynastie“, *SOKAR* 17/2, s. 32–39.
- v tisku „Menkauhor's Inscription in the Tomb of King's Son Werkaure“